

Αρμενιστής

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2024)

Αρμενιστής

Αναζητώντας τον μυστικό Σικελιανό

Χάρης Ψαρράς

doi: [10.12681/armen.37645](https://doi.org/10.12681/armen.37645)

Copyright © 2024, Χάρης Ψαρράς

Άδεια χρήσης [#plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4##](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ψαρράς Χ. (2024). Αναζητώντας τον μυστικό Σικελιανό. *Αρμενιστής*, 2(2). <https://doi.org/10.12681/armen.37645>

Χάρης Ψαρράς

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΜΥΣΤΙΚΟ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟ

Από τη δεκαετία του '90 μέχρι σήμερα το ενδιαφέρον ποιητών και κριτικών για την ποίηση του Σικελιανού έχει αυξηθεί. Ο διάλογος της ποίησης των ημερών μας με την ποίησή του είναι γονιμότερος απ' όσο ήταν πριν από σαράντα–πενήντα χρόνια. Φαίνεται πως η ποίηση του Σικελιανού, τόσο ως πηγή έμπνευσης όσο και ως αντικείμενο κριτικής αποτίμησης, είναι ελκυστική για τους πρωταγωνιστές της ποιητικής ανανέωσης του καιρού μας —εννών εκείνους που μπολιάζουν τη μοντερνιστική παρακαταθήκη με κατακτήσεις της προνεωτερικής ποίησης, αλλά και με στοιχεία από το προχώρημα της αμερικανικής και βρετανικής ποίησης του τέλους του 20ου και των αρχών του 21ου αιώνα. Αρκετοί από αυτούς τους ποιητές και κριτικούς αισθάνονται, πάντως, πως το μυστικιστικό όραμα του Σικελιανού υπονομεύει την επικαιρότητα μέρους της ποίησής του —πιθανώς, και τη δραστικότητα αυτού του μέρους της ποίησής του διαχρονικά.¹

Ανατρέχοντας στην υποδοχή της ποίησης του Σικελιανού από τους συγχρόνους του εντοπίζουμε παρόμοιες ενστάσεις απέναντι στο μυστικισμό του· ενστάσεις εκφρασμένες από λογοτέχνες με ανόμοιες ιδεολογικές αναφορές και αποκλίνουσες θέσεις για τη λειτουργία της ποίησης γενικά, αλλά και για τη μοντέρνα τότε ποίηση στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Έτσι, συγγραφείς τόσο διαφορετικοί μεταξύ τους όσο ο Παράσχος, ο Βάρναλης και ο Παπατσώνης επέκριναν τον μυστικισμό του Σικελιανού ή όψεις του έργου του που σχετίζονται με τον μυστικισμό του.² Η ανάγνωση των κριτικών κειμένων τους δείχνει ότι η συζητούμενη τις τελευταίες δεκαετίες υπονόμηση της επικαιρότητας

¹ Βλ., πιο πρόσφατα, Χάρης Βλαβιανός – Ευριπίδης Γαραντούδης, «Εισαγωγή: Ο ποιητής μύστης και ταγός, τότε και σήμερα» στο Άγγελος Σικελιανός, «Τον άναρχο Έρωτα να νιώσω ακέριο», εισαγωγή – ανθολόγηση Χάρης Βλαβιανός – Ευριπίδης Γαραντούδης, επίμετρο Ελένη Σικελιανός, Πατάκης, Αθήνα 2022, σ. 11–38, όπου γίνεται αναφορά και σε κείμενα άλλων συγγραφέων που εκφράζουν επιφυλάξεις για την επικαιρότητα της ποίησης του Σικελιανού ή υπερασπίζονται τη διαχρονικότητά της. Ανάμεσα στα κείμενα υπεράσπισης και το δοκίμιο του Διονύση Καψάλη, «Ο μείζων λυρισμός του Άγγελου Σικελιανού», *Τα μέτρα και τα σταθμά. Δοκίμια για τη λυρική ποίηση*, Άγρα, Αθήνα 1998, σ. 89–105 (πρωτοδημοσιευμένο στην *Καθημερινή*, 3 και 10 Νοεμβρίου 1992), από τα πρώτα κείμενα που σηματοδοτούν την αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος των ποιητών του καιρού μας για τον Σικελιανό όπως την περιέγραψα παραπάνω.

² Βλ. Κλέων Παράσχος, «Άγγελος Σικελιανός», *Νέα Εστία*, τχ. 196, 15 Φεβρουαρίου 1935, σ. 170–177: 172· Κώστας Βάρναλης, «Περί σκότους», *Αισθητικά – Κριτικά*, Β', Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 236–243: 238 (πρωτοδημοσιευμένο στην *Πρωία*, 11–15 Οκτωβρίου 1942)· Τ.Κ. Παπατζώνης, «Ο ένδοξός μας βυζαντινισμός», *Νέα Εστία*, τχ. 501, 15 Μαΐου 1948, σ. 659–665: 660.

της ποίησης του Σικελιανού από το κάπως αταίριαστο με την εποχή μας όραμά του δεν αποτυπώνει την ανθεκτικότερη στον χρόνο ένσταση για το ενδεχόμενο κόστος που είχε για την ποίησή του ο οραματικός πυρήνας της. Κι αυτό γιατί οι συγκαιρινοί του λογοτέχνες, παρότι δεν εστίαζαν στο ερώτημα αν ο μυστικισμός του ήταν επαρκώς συντονισμένος με την πνευματική ατμόσφαιρα εκείνης της εποχής (όπως συμβαίνει με σημερινούς ποιητές που θέτουν αυτό το ερώτημα για λογαριασμό της εποχής μας), μοιράζονται με τους τωρινούς αποτιμητές του άλλες ενστάσεις. Η θέση από την οποία εκπορεύονται τέτοιες ενστάσεις είναι ότι ο μυστικισμός του Σικελιανού μειώνει τη δραστικότητα μέρους της ποίησής του ανεξαρτήτως της περισσότερο ή λιγότερο ισχυρής παρουσίας μυστικιστικών ή άλλων μεταφυσικών αναζητήσεων στον πνευματικό ορίζοντα της μίας ή της άλλης εποχής — με άλλα λόγια, ότι ο μυστικισμός του Σικελιανού κόστιζε στη δραστικότητα του ποιητικού του λόγου τότε όσο κοστίζει σ' αυτήν και σήμερα και θα της κοστίζει στο μέλλον.

Η θέση αυτή μας είναι χρήσιμη για τον κριτικό διάλογο πάνω στην ποίηση του Σικελιανού, γιατί επιχειρεί να αποκρυσταλλώσει μια αίσθηση δυσπιστίας που γεννούν ορισμένα ποιήματα στα οποία ξεδιπλώνει το μυστικιστικό του όραμα· για την ακρίβεια, πρόκειται για μια αίσθηση αυθόρμητης αντίστασης του αναγνώστη στη γοητεία που τα ποιήματα υποθέτουμε πως ήταν προορισμένα να ασκήσουν πάνω του. Ωστόσο, τη χρέωση της δυσπραγίας αυτών των ποιημάτων στον μυστικισμό του Σικελιανού, την κάνει λιγότερη πειστική το γεγονός ότι ορισμένα από τα δραστικότερα ποιητικά του έργα έχουν εντός τους εξίσου διάχυτο τον μυστικιστικό αέρα (π.χ. «Αφροδίτη Ουρανία», «Η μάνα του Ντάντε», «Ιερά Οδός», «Άγραφον») όσο και κάποια άλλα που είναι λιγότερο δραστικά (π.χ. οι ποιητικές συνθέσεις *Πρόλογος στη ζωή*, *Δελφικός λόγος*, αλλά και μέρη άλλων ποιητικών συνθέσεων, π.χ. το τέταρτο μέρος από το *Μήτηρ Θεού* ή το πρώτο μέρος των «Καθαρμών» από το *Πάσχα των Ελλήνων*). Αξίζει, μάλιστα, να σημειώσουμε πως όταν οι επιφυλάξεις για τον μυστικισμό του Σικελιανού περνούν από τον χώρο των γενικών επισημάνσεων για την ποίησή του στον ευκολότερα ελέγξιμο χώρο των κρίσεων για συγκεκριμένα ποιήματά του, παίρνουν τη μορφή ενστάσεων για εκτενείς ποιητικές συνθέσεις του — ενστάσεων που εκφράζονται σε ρητή ή σιωπηρή αντιδιαστολή με επαίνους για τη δραστικότητα σύντομων ποιημάτων του. Η ακόλουθη κρίση του Βάρναλη είναι χαρακτηριστική, από αυτήν την άποψη:

«Μεγάλος στα μικρά ποιήματα (τ' αριστουργήματά του είναι ο «Αλαφροΐσκιωτος», οι «Στίχοι» και τα λιγοστά του σονέτα) φάνηκε πολύ κατώτερος στα μεγάλα («Πάσχα των Ελλήνων», οι διάφορες «Συνειδήσεις», «Θεσσαλία» [...] κλπ).»³

Διάκριση ανάμεσα στις λιγότερο ευτυχείς εκτενείς ποιητικές συνθέσεις του Σικελιανού και στα δραστικά σύντομα ποιήματά του κάνουν, με όρους παρόμοιους, αλλά όχι ταυτόμενους με εκείνους του Βάρναλη, και άλλοι ποιητές από εκείνους που έχουν επιφυλάξεις για την ικανότητα του

---

³ Βλ. Βάρναλης, ό. π.

μυστικιστικού οράματος του Σικελιανού να ξετυλίγεται σε έκταση χωρίς να αποδυναμώνει τον ισχυρό ποιητικό του λόγο όπως αυτός κρυσταλλώνεται ιδίως σε βραχύτερα ποιήματά του.⁴ Κι αυτό συμβαίνει παρότι, όπως είναι αναμενόμενο, δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους αναγνώστες του Σικελιανού για το αν το ένα ή το άλλο εκτενές ποίημά του είναι —ιδωμένο ως σύνολο— εξίσου δύστροπο με άλλα εκτενή ποιήματά του ή αποτελεί ανάμεσά τους φωτεινή εξαίρεση.⁵ και παρότι —πράγμα λιγότερο αναμενόμενο— έλλειψη ομοφωνίας εντοπίζεται και για τον χαρακτηρισμό συγκεκριμένων ποιημάτων του ως εκτενών ή σύντομων.⁶

Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα αν η μειωμένη δραστικότητα ορισμένων ποιημάτων του Σικελιανού οφείλεται τελικά όχι στο γεγονός ότι αυτά τα ποιήματα υπηρετούν το μυστικιστικό του όραμα, αλλά στη δυσανάλογα μεγάλη για την κλίμακα φωνής του Σικελιανού έκτασή τους. Ακόμη, όμως, κι αν δεχτούμε καταρχήν ότι η μεγάλη έκταση ορισμένων ποιητικών συνθέσεων του Σικελιανού αδυνατίζει τον ποιητικό του λόγο, δεν θα δυσκολευτούμε να σκεφτούμε συγκρίσεις ανάμεσα σε ποιήματά του που δείχνουν την περιορισμένη αντοχή μιας τέτοιας παραδοχής· συγκρίσεις που βγάζουν μια εκτενή ποιητική σύνθεση μυστικιστικής πνοής, όπως είναι το *Μήτηρ Θεού*, δραστικότερη και, τηρουμένων των αναλογιών, εκφραστικά πυκνότερη από σύντομα ποιήματα που έχουν τον μυστικισμό για αφετηρία τους ή στόχευσή τους, όπως το «Τραγούδι της Καλυψώς» ή το «Μάντεμα».

Και πάλι, όμως, αν επιμείνουμε πως το κριτήριο της ποιότητας του ποιητικού λόγου του Σικελιανού είναι σε σημαντικό βαθμό ζήτημα έκτασης των ποιημάτων του, δεν θα αργήσουμε να σκεφτούμε πως η μετακίνηση της συζήτησης από το πεδίο του μυστικισμού στο πεδίο της έκτασης των ποιημάτων μας επιφυλάσσει νέες δυσκολίες· ίσως και διχογνωμίες εξίσου άγονες με εκείνες για το αν το τάδε ή το δείνα ποιητικό του έργο είναι εκτενής σύνθεση ή κύκλος αυτοδύναμων ποιημάτων ή για το αν το ένα ή το άλλο εκτενές ποίημά του πάσχει εξίσου με ή λιγότερο από άλλα εκτενή ποιήματά του. Έτσι, όταν επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στην έκταση των ποιημάτων του Σικελιανού, μπαίνουμε στον πειρασμό να σκεφτούμε πως πολλά από τα σύντομα ποιήματά του που γενικώς θεωρούνται δραστικά είναι γραμμένα σε αυστηρή στιχουργική φόρμα (π.χ. τα σονέτα «Στον Ακροκόρινθο»,

⁴ Βλ. Παράσχος, ό. π.· Νάσος Βαγενάς, «Η ήρα από το στάρι του Σικελιανού», *Το Βήμα*, 14 Μαρτίου 1999· Βλαβιανός – Γαραντούδης, ό. π., σ. 31–32, 35–36.

⁵ Π.χ. το *Μήτηρ Θεού* γεννά σε ορισμένους τις επιφυλάξεις που τους δημιουργούν και τα υπόλοιπα εκτενή ποιήματα του Σικελιανού, ενώ για άλλους, παρά την έκτασή του που ξεπερνά τους 550 στίχους, αποτελεί ποίημα εξίσου ευτυχές με τα δραστικότερα σύντομα ποιήματά του.

⁶ Π.χ. στο απόσπασμα από το κείμενο του Βάρναλη που παρέθεσα παραπάνω, ο «Αλαφροϊσκιωτος» αναφέρεται ανάμεσα σε άλλα έξοχα «μικρά» (sic) ποιήματα του Σικελιανού. Συνήθως συναριθμείται ανάμεσα σε άλλες εκτενείς ποιητικές συνθέσεις του Σικελιανού, όπως το *Μήτηρ Θεού* ή το *Πάσχα των Ελλήνων*. Ο Βάρναλης προφανώς λογαριάζει τα επιμέρους ποιήματα που συγκροτούν την πρώτη και την τρίτη ενότητα του «Αλαφροϊσκιωτου» ως αυτοδύναμα σύντομα ποιήματα. Από αυτήν τη σκοπιά, αυτοδύναμα ποιήματα είναι και τα επιμέρους ποιήματα του *Πάσχα των Ελλήνων*, αν και τα περισσότερα από αυτά είναι εκτενή ποιήματα, γεγονός που ίσως εξηγεί γιατί ο Βάρναλης δεν προσμετρά ορισμένα από αυτά (π.χ. «Χ. Μαγδαληνή», «ΧΙ. Ύμνος στην Παναγία») ανάμεσα στα μικρά ποιήματα που θεωρεί αριστουργήματα του Σικελιανού.

«Thalassia» ή ποιήματα σε άλλη αυστηρή φόρμα, π.χ. «Θαλερό», «Γιάννης Κητς», ή σχετικά αυστηρή φόρμα, π.χ. «Γιατί βαθιά μου δόξασα», «Η αυτοκτονία του Ατζεσιβάνο μαθητή του Βούδα»). Κι ακόμη πως η εκτενέστερη και συνάμα η λιγότερο επιτυχής ποιητική σύνθεση του Σικελιανού, ο *Πρόλογος στη ζωή*, είναι το πιο απομακρυσμένο από τη ρυθμική και στιχουργική κληρονομία της παραδοσιακής ποίησης έργο του.⁷ Είναι, λοιπόν, κριτήριο δραστικότητας για τον ποιητικό λόγο του Σικελιανού η εξοικείωσή του με τις αυστηρές μορφές και η μάλλον πρόωρη εγκατάλειψη των πιο τολμηρών μετρικών νεωτερισμών του, που λίγο–πολύ κλείνουν τον κύκλο τους με τη δημοσίευση των τεσσάρων πρώτων «Συνειδήσεων» του *Προλόγου στη ζωή*;

Το ρυθμικό και μορφικό μωσαϊκό της ποίησης του Σικελιανού και η δαιδαλώδης πορεία της μέσα στον χρόνο, με τις επιταχύνσεις της προς τη μεριά των μετρικών ανοιγμάτων και τις επιστροφές της στη μορφική πειθαρχία, δεν ενθαρρύνουν μια κατηγορηματικά θετική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα. Αν συνδέαμε τη δραστικότητα ορισμένων ποιημάτων του κυρίως με τη μορφική τους ευταξία και την αφλογιστία άλλων με έναν άγουρο ή όχι αρκούντως τολμηρό παραμερισμό μετρικών ή ευρύτερων στιχουργικών επιταγών, θα αρχίζαμε να αμφιβάλουμε γι' αυτήν τη σύνδεση αναλογιζόμενοι άλλες συγκρίσεις ανάμεσα σε άλλα ποιήματά του —συγκρίσεις που μας τραβούν στην αντίθετη κατεύθυνση. Τέτοια είναι η σύγκριση ανάμεσα στον γραμμένο σε ελευθερωμένο στίχο *Αλαφροϊσκιωτο* και τον γραμμένο σε παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο *Δελφικό λόγο*, που βγάζει τον πρώτο δραστικότερο παρά την ανανεωτική κοπή της μετρικής του. Κι ακόμη, η σύγκριση ανάμεσα στην «Ιερά Οδό» του αρχαιοελληνικού μυστικισμού ή στο «Στ' Όσιου Λουκά το μοναστήρι» των Χριστιανικών μυστηρίων (δύο έμμετρα ποιήματα όπου ο ίαμβος, παρότι κυλάει απείραχτος, συντονίζεται με τη φυσικότητα της προφορικής ομιλίας και τις απρόσμενες τροπές της συνειδησιακής ροής) και σε εντελή σονέτα, όπως το «Δωρικό» ή το «Όρθρου βαθέος» που αναφέρονται αντιστοίχως, σε μυσταγωγικές όψεις της αρχαίας και της χριστιανικής ελληνικής παράδοσης· παρότι τα σονέτα αυτά, όπως και άλλα σονέτα του Σικελιανού, είναι προφανώς αυστηρότερα από στιχουργική άποψη

⁷ Η μετρική τόλη του *Προλόγου στη ζωή* που δεν είχε ούτε προηγούμενο ούτε συνέχεια ανάλογης ανανεωτικής, από στιχουργική άποψη, έντασης στο ποιητικό του έργο έχει επισημανθεί συστηματικά από την κριτική, παρά τις διαφωνίες για τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ανανεωτική δυναμική της σε μια εποχή ακόμη τολμηρότερων ρυθμικών μετατοπίσεων, που περιλάμβανε και το πέρασμα στον ελεύθερο στίχο. Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης – Δήμητρα Ραζάκη, «Ο βαθμός ελευθέρωσης του στίχου στον *Πρόλογο στη ζωή*», *Χάρτης* (www.hartismag.gr), τχ. 40 (αφιέρωμα στον Άγγελο Σικελιανό, επιμέλεια αφιερώματος Αθηνά Βογιατζόγλου), Απρίλιος 2020, <https://www.hartismag.gr/hartis-40/afierwma/o-vathmos-eleitherosis-toi-stikhoi-ston-prologho-sti-zoi-simeioseis>· πρβλ. Άννα Κατσιγιάννη, «Σημειώσεις για τη στιχουργία του Προλόγου στη ζωή» στο Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Σικελιανού. Επιλογή κριτικών κειμένων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σ. 305–314: 307, 314 (πρωτοδημοσιευμένο στην *Αριάδνη*, τχ. 5 (αφιέρωμα στον Στυλιανό Αλεξίου), 1989, σ. 447–454)· Αθηνά Βογιατζόγλου, «Η προσωδιακή υπαναχώρηση του Σικελιανού» στο Νάσος Βαγενάς (επιμ.), *Η ελευθέρωση των μορφών. Η ελληνική ποίηση από τον έμμετρο στον ελεύθερο στίχο (1880–1940)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σ. 155–162: 156.

απ' ό,τι η «Ιερά Οδός» ή το «Στ' Όσιου Λουκά το μοναστήρι» δεν αγγίζουν το ύψος της συγκίνησης των δυο αυτών θρυλικών πια ποιημάτων.

Βλέπουμε, λοιπόν, πως οι επιφυλάξεις της κριτικής για τον μυστικισμό του Σικελιανού, και η σύνδεσή τους με επιφυλάξεις απέναντι σε ποιήματά του μεγάλης έκτασης ή μιας σχετικής μορφικής ελευθερίας, παρότι επανέρχονται μέσα στα χρόνια, δεν είναι όσο πειστικές θα τις θέλαμε για να μας δώσουν ολοκληρωμένη απάντηση στο ερώτημα για τις μεταπτώσεις της δραστικότητας του ποιητικού του λόγου. Για την ακρίβεια, παρότι βλέπουμε πως στον *Πρόλογο στη ζωή*, που είναι η λιγότερη πετυχημένη σύνθεσή του, το μυστικιστικό του όραμα εκφράζεται εμφατικότερα απ' όσο σε κάθε άλλη και παρότι ο *Πρόλογος στη ζωή* είναι συνάμα η εκτενέστερη σύνθεσή του και μάλιστα εκείνη στην οποία ο Σικελιανός δοκίμασε τη μεγαλύτερη ελευθερία από την άποψη της μορφής, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως η μειωμένη δραστικότητα και άλλων δύστροπων συνθέσεων, ποιημάτων ή ποιητικών αποσπασμάτων του Σικελιανού με μυστικιστικές αναφορές είναι κατεξοχήν ζήτημα του μυστικισμού του ή της έκτασης τους ή κάποιας ελευθερίας στη μορφή τους. Κι αυτό γιατί, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα που κουβεντιάσαμε παραπάνω, στο έργο του Σικελιανού εντοπίζονται ποιήματα μυστικιστικής πνοής ή μυστικιστικής πνοής και μεγάλης έκτασης ή μυστικής πνοής, μεγάλης έκτασης και μορφικής ελευθερίας που συγκαταλέγονται στα καλύτερά του ή, εν πάση περιπτώσει, είναι δραστικότερα άλλων μυστικιστικών ή σύντομων ή μορφικά αυστηρών ποιημάτων του.

Φαίνεται πως η αναζήτηση ικανοποιητικής απάντησης στο ερώτημα για τη δραστικότητα του ποιητικού λόγου του Σικελιανού περνά από την αναζήτηση ενός κριτηρίου ποιότητας της ποίησής του που θα είναι αισθητά ευρύτερο από εκείνα που σφυγμομετρούν τον μυστικιστικό ορίζοντα ή την έκταση ή τη μορφή του ενός ή του άλλου ποιήματός του. Ένα τέτοιο ευρύ κριτήριο θα μπορούσε να διατυπωθεί με διαφορετικούς όρους από διαφορετικούς κριτικούς, θα είναι όμως οπωσδήποτε προσανατολισμένο στους εκφραστικούς τρόπους ή, ακόμη ευρύτερα, στο ύφος του Σικελιανού. Το ύφος κάθε ποιητή είναι υπόθεση χειρισμού του της γλώσσας. Οι περισσότεροι καλοί ποιητές έχουν δικό τους ύφος. Οι περισσότεροι μεγάλοι ποιητές δεν έχουν απλώς δικό τους ύφος· έχουν ύφος που παρότι είναι αναγνωρίσιμο σα δικό τους είναι συνάμα τόσο φυσικό, σε σχέση με την καθημερινή χρήση της γλώσσας στην οποία γράφουν την ποίησή τους, ώστε η κατάκτησή του από αυτούς τους ποιητές να γίνεται δεκτή από τους αναγνώστες σαν μια αποκρυστάλλωση εκφραστικών δυνατοτήτων της ομιλούμενης γλώσσας (δηλαδή, μιας γλώσσας φυσικής) —αποκρυστάλλωση νέων εκφραστικών δυνατοτήτων ή εκφραστικών δυνατοτήτων που ήταν ως τότε ανεξερεύνητες ή όχι αρκετά κατεργασμένες από τους ποιητές και τους άλλους φυσικούς ομιλητές της.

Αν δεχτούμε πως το ύφος στην ποίηση είναι πάνω–κάτω αυτό που περιέγραψα, βλέπουμε πως δεν έχει ακριβώς να κάνει με τις λέξεις και τα άλλα γλωσσικά εργαλεία ενός ποιητή, αλλά με τη σχέση

ανάμεσα στις λέξεις και τα άλλα γλωσσικά εργαλεία του, από τη μια μεριά, και σε ό,τι αυτές οι λέξεις και τα γλωσσικά εργαλεία είναι προορισμένα —ή μάλλον κατορθώνουν— να εκφράσουν. Βέβαια, η λέξη *ύφος* χρησιμοποιείται συχνά από την κριτική χωρίς ακρίβεια κι αυτό περιπλέκει τα πράγματα. Αν θέλουμε να έχουμε ακριβέστερη αντίληψη του νοήματός της, θα μπορούσαμε να στραφούμε σε μια από εκείνες τις έννοιες της κριτικής που επιχειρούν να αποτυπώσουν τα συστατικά στοιχεία του ποιητικού λόγου (από ένα η καθεμιά). Ανάμεσα στις άλλες (ηχοποιία, εικονοποιία κ.λπ.) εκείνη που αποτυπώνει καλύτερα αυτό που εννοούμε όταν μιλάμε για ύφος είναι η έννοια που οι Άγγλοι και αγγλόφωνοι κριτικοί ονομάζουν *diction* (τουλάχιστον από τον 16^ο αιώνα, όταν ο Philip Sydney έγραφε το *An Apology for Poetry*) και στα ελληνικά την ξέρουμε ως *λεκτικό*. Η έννοια αυτή αναφέρεται όχι στις λέξεις ή στην τάση ή προτίμηση ενός ποιητή να χρησιμοποιεί ορισμένο λεξιλόγιο, αλλά στην επιλογή των λέξεων που κάνει ένας ποιητής προκειμένου να εκφράσει με τρόπο δικό του μια συναισθηματική ή διανοητική εμπειρία ή ένα κράμα συναισθημάτων και ιδεών.⁸

Ας δούμε τώρα πώς η αναζήτησή μας ενός κριτηρίου δραστηκότητας για την ποίηση του Σικελιανού μπορεί να αποφύγει κάποιες δυσκολίες αν λάβουμε υπόψη αυτές τις σκέψεις για το ύφος στην ποίηση. Πρώτον, αν δεχτούμε πως το ύφος ενός ποιητή είναι μια κατακτημένη από αυτόν περιοχή γλωσσικών μέσων που υπηρετεί την ποιητική του έκφραση, νιώθουμε πως το μυστικιστικό όραμα του Σικελιανού, που αποτελεί ένα είδος συναισθηματικής ή βιωμένης στοχαστικής εμπειρίας, δεν μπορεί να είναι κριτήριο δραστηκότητας της ποίησής του. Κι αυτό γιατί, εφόσον το ύφος είναι ζήτημα γλώσσας, η λειτουργικότητά του θα πρέπει να κρίνεται όχι με βάση τη μία ή την άλλη εμπειρία για την έκφραση της οποίας το χρησιμοποιεί ο ποιητής, αλλά με βάση την ποιότητα της γλωσσικής αποκρυστάλλωσης μιας τέτοιας εμπειρίας.

Δεύτερον, βλέπουμε πως η μορφή ή η έκταση ενός ποιήματος δεν είναι στοιχεία άσχετα με το ύφος ενός ποιητή, αλλά συχνά καλύπτονται από αυτό και, σε συνέργεια με άλλα στοιχεία της γλώσσας του, το προσδιορίζουν. Βέβαια, εν πρώτοις —και σωστά— θα λέγαμε πως η μορφή και, σ' έναν βαθμό, η έκταση ενός ποιητικού έργου είναι ζητήματα ρυθμού. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν είναι και ζητήματα ύφους. Αν σκεφτούμε πως η μορφή και η έκταση συχνά ενθαρρύνουν και κάποιες φορές επιβάλλουν ορισμένες γλωσσικές επιλογές ή, ακόμη καλύτερα, πως η επιλογή μιας ποιητικής μορφής ή μιας μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης ανάπτυξης του ποιητικού λόγου είναι συνάμα κι ένας τρόπος διάταξης του γλωσσικού υλικού ενός ποιήματος ή μιας σύνθεσης, διαπιστώνουμε πως η μορφή και η έκταση ενός ποιητικού έργου έχουν και υφολογική λειτουργία. Κι αυτό ισχύει παρότι το πεδίο ύφους ενός ποιητή αλλά και ενός ποιήματος προκύπτει ως συνισταμένη και αρκετών άλλων παραγόντων.

---

⁸ Αυτό άλλωστε είναι το νόημα και του όρου *ποιητικό ρήμα* που χρησιμοποιεί ο Σεφέρης για να περιγράψει το συντονισμό της γλώσσας ενός ποιητή με την ευαισθησία του. Με άλλα λόγια, το *σεφερικό ποιητικό ρήμα* φαίνεται πως είναι μια ευφυής απόδοση του *diction* στα ελληνικά.

Αυτή η προσέγγιση του ύφους ως παραμέτρου δραστικότητας του ποιητικού λόγου, αν εφαρμοστεί στην περίπτωση του Σικελιανού και ειδικότερα στα ποιήματά του μυστικιστικής πνοής, αφήνει ικανό περιθώριο για τη θεωρητική υποστήριξη της μικτής γεύσης, που, όπως κουβεντιάσαμε παραπάνω, μας αφήνουν αυτά τα ποιήματά του ιδωμένα ως σύνολο. Έχουμε, δηλαδή, να κάνουμε με μια προσέγγιση που συμβαδίζει με την εντύπωση ότι άλλα μυστικιστικά ποιήματά του είναι δραστικά και άλλα όχι· κι αυτό δεν μας ξενίζει αν δεχθούμε ως κριτήριο ποιητικής δραστικότητας όχι την παρουσία ή απουσία μυστικιστικού οράματος, αλλά την ποιότητα γλωσσικής αποτύπωσης ενός τέτοιου οράματος στο ένα ή στο άλλο ποίημα. Ακόμη, η προσέγγιση αυτή συμβαδίζει με την εντύπωση ότι, ενώ όχι λίγα σύντομα μυστικιστικά ποιήματά του αυστηρής μορφής είναι δραστικότερα εκτενέστερων μυστικιστικών ποιημάτων του πιο ελεύθερης μορφής, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις εκτενέστερων και πιο ελεύθερων μυστικιστικών ποιημάτων του που υπερτερούν άλλων ίδιου θέματος, σύντομων και μορφικά πιο πειθαρχημένων· πράγμα, που, και πάλι, δεν μας ξενίζει αν δεχθούμε πως η μορφή και η έκταση είναι δυο μόνο από τις παραμέτρους του ύφους ενός ποιήματος ή ενός ποιητή και σίγουρα όχι οι πιο καθοριστικές.

Όμως η αντοχή και η γονιμότητα της αναζήτησης στο ύφος ενός ποιητή (εν προκειμένω, του Σικελιανού) του κριτηρίου δραστικότητας του ποιητικού του λόγου ελέγχονται και σε ένα άλλο επίπεδο πιο απαιτητικό. Θα πρέπει να εντοπίσουμε μία ή περισσότερες παραμέτρους του ύφους ως συστατικού στοιχείου του ποιητικού λόγου με βάση τις οποίες θα κρίνουμε τον μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό υφολογικής ευστοχίας ή αστοχίας ενός ποιήματός του ή μιας κατηγορίας ποιημάτων του ή ακόμη και του συνόλου του ποιητικού του έργου. Μια τέτοια έρευνα γίνεται χωριστά για κάθε ποιητή· αφού οι ποιητές που έχουν ύφος ικανό να μας παρακινήσει να το ερευνήσουμε είναι, όπως είπαμε, εκείνοι από τους καλούς ποιητές που έχουν ύφος ιδιαίτερο (δηλαδή, δικό τους), τα κριτήρια αξιολόγησης του ύφους τους θα πρέπει να είναι ταιριασμένα στη στόχευση και τη θερμοκρασία του δικού τους ύφους.

Ποιο είναι, λοιπόν, το ύφος του Σικελιανού ή το ύφος του έτσι όπως το νιώθουμε στα μυστικιστικά ποιήματά του; Σ' αυτά τα ποιήματά του, και πιθανώς στο σύνολο του ποιητικού του έργου, το ύφος του Σικελιανού είναι το ύφος ενός κατεξοχήν λυρικού ποιητή. Θα λέγαμε πως ο Σικελιανός είναι, ίσως μαζί με τον Παλαμά και τον Ελύτη, εκείνος ο ποιητής του νεοελληνικού κανόνα που έχει τη στενότερη σχέση με τον λυρισμό. Κι αυτό γιατί οι άλλοι ποιητές —άλλος λιγότερο άλλος περισσότερο— έχουν τον λυρισμό τους μπολιασμένο με το δραματικό ή το αφηγηματικό στοιχείο. Αυτή η διαπίστωση δεν μας δίνει μια ορισμένη παράμετρο αξιολόγησης της ποιητικής δραστικότητας του Σικελιανού. Μας κατευθύνει, όμως, σ' ένα πεδίο αναζήτησης τέτοιων παραμέτρων. Αν σκεφτούμε ότι ο Παλαμάς, παρότι επιτάχυνε όσο κανένας άλλος τη δυναμική είσοδο του μοντερνισμού στην ποίησή μας, ήταν ένας παραδοσιακός λυρικός ποιητής και ότι ο Ελύτης ήταν ένας λυρικός του μοντερνισμού, θα

μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τον Σικελιανό στο μεταίχμιο αυτών των δυο λυρικών κόσμων, στο μεταίχμιο ανάμεσα στον παραδοσιακό και στον νεωτερικό λυρισμό.

Το κύριο γνώρισμα του παραδοσιακού λυρισμού είναι ο γλωσσικός αισθησιασμός. Πρόκειται για έναν μηχανισμό υποβολής στον αναγνώστη μιας αίσθησης που συμπληρώνει και ξεπερνά τις ιδέες ή τις εμπειρίες που έχουν αποτυπωθεί στις λέξεις και φράσεις του ποιήματος. Ο ποιητής υποβάλλει στον αναγνώστη περισσότερα απ' όσα εννοεί κάνοντας χρήση μιας αισθησιακής γλώσσας. Οι νεωτερικοί λυρικοί καλλιέργησαν άλλους μηχανισμούς υποβολής. Ορισμένοι από αυτούς είναι η δραματική διαδοχή εικόνων που υπακούει σε μια εσωτερική αλληλουχία πέραν της οπτικής εμπειρίας, ο υπαινικτικός λόγος, η πυκνή χρήση συμβόλων, η μεταφορικότητα. Στην ποίηση του Σικελιανού εντοπίζονται κάποιοι από αυτούς τους νεωτερικούς μηχανισμούς υποβολής. Είναι, όμως, διάχυτος και ο γλωσσικός αισθησιασμός των παραδοσιακών λυρικών. Ειδικά τα μυστικιστικά ποιητικά έργα του Σικελιανού φαίνεται πως δεν είναι απλώς οχήματα έκφρασης του μυστικιστικού του οράματος, αλλά ποιητικά έργα στα οποία η μυστικιστική διάθεση λειτουργεί και ως οδός καλλιέργειας άγνωστων στην παραδοσιακή λυρική ποίηση μηχανισμών υποβολής· κι ακόμη, ως συγκολλητική ουσία που δένει τον γλωσσικό αισθησιασμό με ορισμένους τέτοιους μηχανισμούς υποβολής.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε ο γλωσσικός αισθησιασμός, από τη μια, και η καλλιέργεια μηχανισμών υποβολής που ξεπερνούν τους παραδομένους τρόπους του παλιού λυρισμού, από την άλλη, είναι οι δυο παράμετροι που κάνουν το ύφος του Σικελιανού ύφος δικό του. Σ' αυτές, λοιπόν, τις δυο παραμέτρους είναι που αξίζει να αναζητήσουμε τα κριτήρια της δραστηριότητας του ποιητικού λόγου. Οι δυσκολίες, βέβαια, μιας τέτοιας αναζήτησης δεν τελειώνουν εδώ. Θα ήταν άστοχο να υποστηρίξουμε πως τα ποιήματα του Σικελιανού που έχουν εντονότερο γλωσσικό αισθησιασμό είναι καλύτερα ή λιγότερο καλά από εκείνα που ασκούνται σε νέες οδούς υποβλητικής έκφρασης. Η ποιότητα του ύφους του Σικελιανού δεν εντοπίζεται σε μία από αυτές τις δυο παραμέτρους, αλλά στο συνταίριασμά τους. Σ' ένα συνταίριασμα που, όπως έγινε φανερό και με τις συγκρίσεις ποιημάτων ή ποιητικών του συνθέσεων που αναφέραμε παραπάνω, δεν είναι πάντα εξίσου δραστικό.

Πάντως, τα μυστικιστικά ποιήματα του Σικελιανού είναι, από αυτήν την άποψη, προνομιακό πεδίο για μια έρευνα πάνω στο ύφος του. Ο λόγος γι' αυτό είναι πως όταν στοιχεία του μυστικιστικού του οράματος δεν εντοπίζονται μόνο στις ιδέες ή στην εμπειρία που εκφράζει το ένα ή το άλλο ποίημα, αλλά λειτουργούν και ως μηχανισμοί υποβολής μιας βαθύτερης αίσθησης που συμπληρώνει και ξεπερνά τον γλωσσικό αισθησιασμό, η δραστηριότητα του ποιητικού λόγου του Σικελιανού κορυφώνεται. Στο ποιητικό του έργο βρίσκουμε πολλά μυστικιστικά ποιήματα και μέρη μυστικιστικών ποιητικών συνθέσεων που θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί για να υποστηρίξει

αυτές τις σκέψεις. Αυτό, όμως, θα ήταν το θέμα ενός άλλου κειμένου· ενός κειμένου που θα τραβούσε παραπέρα στον δρόμο της αναζήτησης του μυστικού Σικελιανού.